V.O.B.o.W.

nr. 108
november - december 2020

België-Belgique
P.B.
8800 Roeselare 1
BC 6675
P 409155

WEST-VLAAMSE ARCHEOKRANT

West-Vlaamse Archeokrant: Driemaandelijks tijdschrift, jaargang 28, afgiftekantoor Roeselare, Uitgever: V.O.B.o.W. vzw & WAR

Ondernemingsnummer: 414135857

Maatschappelijke zetel: Bergeikenstraat 48, 8800 Roeselare
Verantwoordelijke uitgever en verzending: Jozef Goderis
Bergeikenstraat 48, 8800 Roeselare (Rumbeke), 051/22.27.20

WEST-VLAAMSE ARCHEOKRANT

nr. 108
november - december 2020

COLOFON

Redactie: Jozef Goderis, Hendrik Hameeuw
Adres: Bergeikenstraat 48, 8800, Roeselare - Rumbeke, 051/22.27.20

Werkten mee aan dit nummer: Johan Buyse, Roland Frits Coghe, Jozef Goderis, Hendrik Hameeuw en Jos Vanackere, Erik Vandereecken

Vormgeving: Hendrik Hameeuw, Jozef Goderis.
Foto's en illustraties: Isabel Depestel, Jozef Goderis, Hendrik Hameeuw, Maria Pype, Erik Vandereecken, en Sofie Verbeke

V.O.B.o.W.-lidmaatschap 2021: wordt betaald op rekening BE 22 4669 1679 9147 (BIC KREDBEBB) van V.O.B.o.W.-vzw. Vaste leden betalen € 26. Gewone leden € 21. De vier Archeokranten per jaar zijn ook voor niet-leden beschikbaar voor €12. Zij verschijnen in februari, mei, augustus en november.

Inleveringsdatum bijdrage eerstvolgende nummer: vóór 15 januari 2021.

Verzendingsdienst West-Vlaamse Archeokrant:
Jozef Goderis, Bergeikenstraat 48, 8800 Roeselare. 051/22.27.20 jozef.goderis@skynet.be

Copyright 2020, West-Vlaamse Archeokrant - Jozef Goderis en Jos Vanackere

Overname is toegelaten mits verwijzing naar onze uitgaven. Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn bijdrage. Voor gehele of gedeeltelijke overname is voorafgaande toestemming van de auteur vereist.

V.O.B.o.W. vzw is aangesloten bij Herita: krachtenbundeling Erfgoed Vlaanderen,
Het Forum voor Erfgoedverenigingen en Open Monumentendag Vlaanderen

www.vobow.be

INHOUD

Voorwoord 157

Middeleeuws Vakwerk in het Centrum van Roeselare 160
J. Goderis

Een Steenoud Bijltje uit de Wetlands van Avelgem Roeselare 166
E. Vandereecken

Bodemvondsten in het stadhuis van Roeselare 173
J. Goderis

OMD 13 September 2020 Roeselare op de Stadhuistoren 180
J. Goderis

Archeo in de Pers 184

Archeo te Kijk 191

Tijdschriften 194

Boekbesprekingen 198

Drievoudige Proficiat Uitsmijter 201

Hernieuwing van het Lidgeld 2021 202

Activiteitenkalender V.O.B.o.W. eind 2020, begin 2021 203

EEN STEENOUD BIJLTJE UIT DE WETLANDS VAN AVELGEM

Erik Vandereecken[1]

Begin 2020 kreeg het Regionaal Archeologisch Museum a/d Schelde (RAMS - V.O.B.o.W.) een stenen bijlkop van de heer Jules Lampole, huidig Avelgems schepen van cultuur en sport. Meer dan veertig jaar geleden vond hij dit voorwerp tussen de bieten terwijl hij samen met zijn schoonvader aan het wieden was in de Ruggemeers nabij 't Schof. Deze eerder uitzonderlijke vondst in de wetlands van Avelgem heeft ondertussen een ereplaats in de steentijdvitrine van het RAMS gekregen en mag beschouwd worden als een heel mooie aanwinst voor het museum. Dit vuurstenen bijltje dateert met grote waarschijnlijkheid uit het neolithicum of de nieuwe steentijd. Het is een welkome aanvulling in het boeiende verhaal van de prille geschiedenis van de homo sapiens uit de Michelsbergcultuur (4400-3500 v.C.) in de vallei van de Bovenschelde.

In de buurt van 't Schof, aan de samenvloeiing van Rijt en Rijtgracht werd het bijltje gevonden

[1] Deze bijdrage werd ook gepubliceerd in het ledenblad van de Geschied- en Oudheidkundige Kring Avelgem (GOKA), beide versie vertonen kleine verschillen.

Beschrijving

De bewaringstoestand van dit solitair gevonden silexwerktuig is uitstekend en er zijn geen recente beschadigingssporen te zien. Het is om en bij de 85 mm lang en heeft een donkere okergele patine en vertoont zwartkleurige vlekken, voornamelijk naar de snederand toe. Dit artefact heeft een mooi glad oppervlak en werd dus klaarblijkelijk gepolijst. Aan de snederand vertoont het een paar oude kleine beschadigingen. Op de zijvlakken ziet men negatieven van de afslagen tijdens het productieproces. Op het eerste gezicht is dit een klassiek bijltje zoals men uit die tijd kan verwachten. Maar wat toch wel merkwaardig is dat het bijltje niet echt symmetrisch van vorm is.

Analyse en datering

Om meer klaarheid te krijgen vroegen we advies aan professor Bart Vanmontfort, departement archeologie, KU Leuven. Hij vermeldt dat deze vuurstenen bijltjes vooral voorkomen vanaf het midden van het neolithicum, omstreeks 4300 v.C. Ze blijven in gebruik tot het einde van het neolithicum en zelfs nog in de bronstijd. Een precieze datering is vaak moeilijk omdat dit soort bijltjes buiten een goed dateerbare context gevonden worden. In nederzettingen vinden we meestal afslagen van gepolijste bijlen of brokstukken. Hij ziet daarenboven een vreemde assymetrische curve naar de hiel toe. Dat zou erop kunnen wijzen dat het gaat om de snede van een oorspronkelijk grotere bijl, die na breuk wat korter is hersteld. Verder gelijkt de vorm wel op de bijlen uit het midden- en laatneolithicum.

Dit werktuig kan dus best passen bij de Michelsbergcultuur, zoals er ook werktuigen van deze cultuur werden gevonden op de site Kerkhove-Kouter tijdens het blootleggen van de Gallo-Romeinse baanpost, aan de nieuwe stuw te Kerkhove (2015-2018), bij opgravingen in “de Hel” te Spiere en op de verkaveling “Rosalinde” te Ruien. Deze streek van de Bovenschelde werd dus vrij regelmatig bezocht door de neolithische mens en hij had hier en daar in verspreide gemeenschappen ook zijn vaste stek.

Verschillende aanzichten van gepolijste bijl (RAMS01283).

Een rariteit, of toch niet?

Het okerkleurig voorkomen van het gevonden bijltje is eerder uitzondering dan regel voor de streek. De meeste silexwerktuigen hebben een meer lichtgrijze over beige, bruine tint tot

donkergrijs of bijna zwart. Tijdens de opgravingen aan de nieuwe stuw te Kerkhove werden enkele kleinere werktuigen uit gele turoniaan gevonden, met andere woorden silex die men bijna uitsluitend in de streek van Tienen vindt, maar het betreft uitsluitend artefacten uit de middensteentijd. Dat de silexgrondstof dikwijls een hele weg had afgelegd vooral- eer de Bovenschelde te bereiken, bewijst bijvoorbeeld de silex uit de mijnen van Spiennes bij Mons, die hier werd teruggevonden. Op bepaalde vindplaatsen in de regio maakt silex uit Spiennes zelfs tot 40 procent van de totale hoeveelheid silexobjecten uit. Voor Kerkhove is dit echter beduidend minder, maar vuursteen uit Spiennes is hier toch ook aanwezig. Dit wijst erop dat er toen al een vrij algemene en redelijk intense circulatie, zeg een vorm van ruilhandel, van silexknollen en halfafgewerkte en afgewerkte producten bestond. Het is ook niet uitgesloten dat bepaalde groepen elkaar gunstig stemden met het uitwisselen van dergelijke geschenken of dat ze als bruidschat werden meegegeven. Silex verkleurt nu en dan eens door inwerking van zuren en mineralen in de grond. Zo kan bijvoorbeeld door ijzeroer, ook wel moeraserts genoemd, een oranjebruine patine op de vaak van oorsprong grijze vuursteen ontstaan. Moeraserts blijkt in de Scheldemeersen niet voor te komen, zodat die veronderstelling voor het bewuste bijltje niet opgaat.

Silex of vuursteen

Silex is een hard tot zeer hard gesteente. Het wordt wel eens het staal van de prehistorie genoemd. Het glasachtige, doorschijnend materiaal kan zeer scherpe randen hebben en is vanwege zijn goede splijtbaarheid ideaal voor het vervaardigen van werktuigen. Vuursteengesteente komt voor als banken en knollen, die ingebed zijn in kalksteenafzettingen, zoals dat te Spiennes bij Mons het geval is, maar ook in het Noorden van Frankrijk kan men lagen vuursteen in de krijtrotsen van Calais aantreffen. Maar er is hier in de streek ook her en der vuursteen te vinden, dat eertijds als zwerfsteen door rivieren en pakken ijs van gletsjers werd aangevoerd. Men spreekt daarom van scheldevuursteen. Deze vuursteenknollen zijn in de regel merkelijk kleiner dan deze uit de mijnen van Spiennes. Dit kan een reden zijn waarom de ter plaatse gemaakte werktuigen van een kleiner type zijn.

Vuursteen ontstaat als kiezelzuur (SiO_2) dat neerslaat in kalkafzettingen. De vorming van vuursteen vond al plaats sinds het precambrium zo'n 3,6 miljard jaar geleden. De meeste vuursteen in ons land werd gevormd in de zeebodem tijdens de krijtperiode ongeveer 145 tot 66 miljoen jaar geleden toen een groot deel van Europa met een ondiepe tropische zee was overspoeld. Het hoeft ons niet te verwonderen dat vuursteen microfossielen uit de zee bevat en dat sommige fossielen zoals zee-egels uit silex zijn opgebouwd.

Voorbeelden van silexknollen zoals tentoongesteld in het RAMS

Silex bestaat uit silicilaat, een variant van kiezel, waarvan de mineralen zeer dicht op elkaar zitten gepakt. Die compacte structuur geeft vuursteen zijn glasachtig uiterlijk en een niet te onderschatten hardheid. Het zorgt er daarnaast voor dat vuursteen schelpvormig breekt als er met een hard voorwerp wordt op geslagen. Een afgebroken schilfer eindigt in vlijmscherpe randen die zo dun zijn als een operatiemes. De wijze waarop men schilfers van een vuursteenknol afslaat is voor een geoefende vuursteenbewerker te voorspellen. Vuursteen is dus door zeer goed gemikte afslagen zeer nauwkeurig te bewerken. Onnodig te vermelden dat silexwerktuigen maken een heel ambacht was dat men pas door een jarenlange praktijk onder de knie kreeg. Aan de buitenkant van de knol zit er vaak een overgangslaag die men cortex noemt. Deze cortex bestaat uit poreus kalk- en kiezelmateriaal dat van het moederge-

steente afkomt en om de vuursteen blijft zitten. De cortex moest voor het bewerken tot werktuig altijd verwijderd worden zodat de zuivere vuursteen overbleef. Nochtans zijn op een aantal werktuigen duidelijk stukken van de oorspronkelijke cortex te zien.

Waar komt de benaming vuursteen vandaan?

Als men twee vuurstenen tegen elkaar slaat, kunnen er vonken vanaf springen. Dit noemt men “koud vuur”. Vuur wordt voornamelijk met “heet vuur” aangemaakt. Dit verkrijgt men door de vuursteen over andere gesteenten te schrapen zoals marcasiet of pyriet. Dit geldt ook voor ijzer, maar van gebruik daarvan is alleen sprake vanaf de latere ijzertijd. Als de vonken overspringen op licht ontvlambaar materiaal kan men zo een vuurtje stoken. Het vuur, één van de grootste ontdekkingen van de prehistorische mens!

Reconstructie van een neolithische nederzetting
(Bron: De Schelde, stroom in verandering)

Michelsbergcultuur

Vuurstenen bijlkoppen worden soms ten onrechte vuistbijlen genoemd. In deze nieuwe steentijd werd de bijlkop echter op een houten steel of stuk van een gewei vastgemaakt. Vuistbijlen komen wel vroeger voor, met name in het middenpaleolithicum. Het waren ook geen strijdbijlen. Ze werden voor vreedzame activiteiten aangewend in de landbouw, de bosbouw of gewoon voor het dagelijks gebruik op het woonerf om bijvoorbeeld hout te hakken of dieren te slachten. De mensen waren namelijk vanaf toen sedentair geworden, dit wil zeggen dat ze zich ergens voor een langere duur vestigden en zich hoofdzakelijk aan landbouw en veeteelt wijdden, naast verder ook de jacht, de visvangst en de vruchtenpluk.

Replica’s van silexbijltjes voor dagelijks gebruik
(Bron: het-stenen-tijdperk.nl, hunebednieuwscafé.nl, prehistorie.net)

Het grote aantal sites van de Michelsberg-cultuur wijst erop dat de Scheldevallei, in het bijzonder de Bovenschelde, vanaf 6300 jaar geleden intens ontgonnen moet zijn geweest. De eerste grote boskap begon in het voordeel van akkerland, maar de grootste ontbossing moest nog beginnen met de komst van de Romeinen in onze streek. Het was ook meteen het begin van een gestadig toenemde erosie van de flanken van de Scheldevallei. In de brede regio van Avelgem alleen al zijn een twintigtal nederzettingen bekend. Ze zijn te vinden op de omgevende heuveltoppen zoals de Muziekberg en de Patersberg, maar ook op de droge oevers van de Schelde zoals de Kerkhovekouter en de toenmalige linker oeverwal van de Schelde ter hoogte van de huidige nieuwe stuw te Kerkhove.

Te Spiere-Helkijn heeft men zelfs een omheinde nederzetting van om en bij de vijf hectaren met gracht en bijbehorende palissade kunnen onderzoeken. Op de verkaveling “Rosalinde” te Ruien heeft men intussen heel wat neolithische silexwerktuigen gevonden.

Voor de ontbossing gebruikte men de vernietiging door het vuur en beschikten de neolithische boeren voor het hakwerk over gepolijste bijlen. Is het okergele bijltje uit de Ruggemeers op die manier daar terecht gekomen? Het werd zeker niet zomaar achtergelaten, omdat het bijvoorbeeld midden-

door zou zijn gebroken. Afgebroken bijltjes werden als waardeloos afval achtergelaten en worden vandaag de dag nu en dan teruggevonden. Brak de steel en vond men het de moeite niet de bijlkop mee te nemen of vond men de bijlkop niet meer terug? Dit is slechts een handgreep uit de mogelijke scenario's. Professor Philippe Crombé (UGent), die de opgravingswerken aan de nieuwe stuw te Kerkhove leidde, maakt ook gewag van offers die men eertijds bracht in het moeras. Uit talloze vondsten uit de uitgestrekte veengebieden in Noord-Europa weten we dat de vroege landbouwers regelmatig objecten zoals aardewerk, gepolijste bijlen of houten karrenwielen doelbewust in het moeras achterlieten. Ze deden dit waarschijnlijk om mythische voorouders, natuurgeesten en -krachten of goden te eren. Bijlen werden ook als dodenritueel samen met aardewerk en andere voorwerpen met de overledene meegegeven. Hier is evenwel geen context om iets dergelijks te veronderstellen. Het antwoord waarom en hoe het bijltje daar achterbleef en daar gedurende duizenden jaren onaangeroerd bleef liggen, zal wellicht altijd een raadsel blijven.

Deze vondst is gedaan in Rødbyhavn, Denemarken, en is 5500 jaar oud
(Bron: https://www.ancient-origins.net/)

Het meest gebruikte materiaal van de neolithische boeren was niet steen, maar hout. Het werd gebruikt om vuur te stoken, woningen mee te bouwen, omheiningen op te trekken, voor het maken van weefgetouwen, rieten manden en allerhande nuttig dag dagelijks gereedschap. Maar hout is organisch materiaal en op termijn vergankelijk. Er zijn maar uiterst zelden sporen van hout op silex-vindplaatsen teruggevonden. Vandaar dat men nooit een bijlkop met bijbehorende houten schacht terugvindt. Een uitzondering van een nog geschachte bijl is een recente vondst uit een veen in Denemarken.

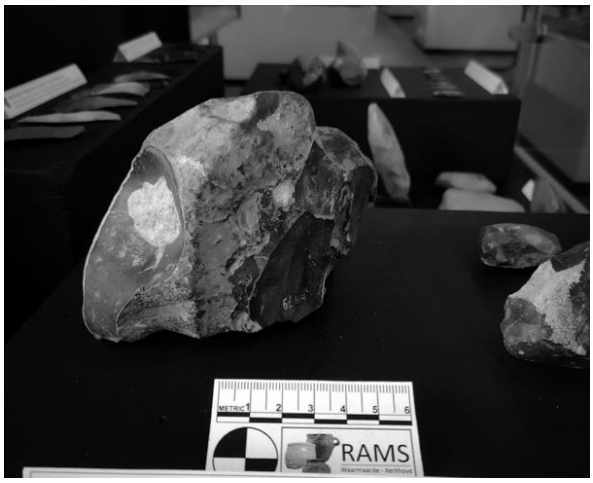

Voorbeeld van silexkern opgegraven te Harelbeke-Gavers, tentoongesteld te RAMS (RAMS01528).

DHZ: maak uw eigen bijl

De neolithische mens, net als de mens uit het mesolithicum en het paleolithicum, had zich de techniek van het silex bewerken eigen gemaakt. In de loop der tijden had zich een evolutie voorgedaan van het maken van rudimentaire vrij grote gebruiksvoorwerpen naar kleinere, fijnere afgewerkte producten. Naast het afslaan van langwerpige schilfers, die men klingen noemt, om er vlijmscherpe messen van te maken, fabriceerde men ook schrabbers, spitsen, kloppers, pijlpunten, weerhaken en als klap op de vuurpijl ook bijlen. Een mooi afgewerkte bijl afleveren, vergde jaren ervaring. Dergelijke meesterwerkjes werden door de prehistorische mens enorm naar waarde geschat en als kostbaar aangezien. Zie maar hoe vaak men ze gebruikte als geschenken of ruilobjecten en ze aanwendde bij allerhande rituelen. Een vuurstenen bijl werd gemaakt uit een flinke knol vuursteen. Silex is een hard gesteente, maar het valt gemakkelijk te splijten en de breukranden zijn heel scherp. Deze werden met klopstenen en of een houten hamer of geweihamer bewerkt tot de gewenste vorm was bereikt. Het geoefende oog van de ambachtsman wist precies waar hij moest slaan of kloppen om de schilfers in de gewenste richting van de kernsteen af te hakken.

Moderne demonstratie van een silex-kern en afgeslagen schilfers (Bron: hunebednieuwscafé.nl)

Moderne reconstructie van het slijpen van bijlsnede op slijpsteen (Bron: hunebednieuwscafé.nl)

De definitieve vorm is zichtbaar
(Bron: hunebednieuwscafé.nl)

Verstevigen met berkenteer
(Bron: hunebednieuwscafé.nl)

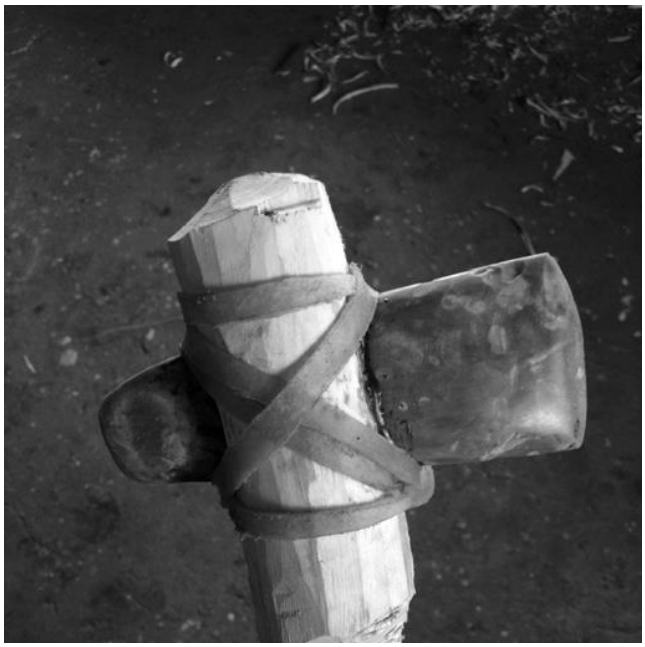

Bijlkop met ongelooide leerrepen
(Bron: hunebednieuwscafé.nl)

Om een bijl mooi af te werken werd deze vaak gepolijst met zand of puimsteen. Dit maakt het oppervlak regelmatig en glanzend. De snede-rand werd geslepen op een daarvoor bestem-

de slijpsteen. Daarna werd de bijlkop geschacht op een houten steel of een stuk gewei.

Als extra versteviging werd de bijlkop soms met ongelooide leerrepen aan de steel gebonden. Ongelooid leer is zacht en soepel als het in water is geweekt. Na bevestiging droogt het leer, waardoor het krimpt en heel stevig om de steel komt te zitten.

Om te zorgen dat de bijlkop aan de steel goed vast blijft zitten, gebruikte men bijkomend een soort lijm, nogal dikwijls berkenteer. Door berkenteer te verwarmen wordt het zacht en kan men het zeer gemakkelijk aanbrengen. Als het afgekoeld is, is het hard en sterk geworden waardoor de bijlkop goed op zijn plaats blijft.

Bedanking

Mijn allerbeste dank aan Hendrik Hameeuw en Johan Vandeputte, die mij met raad en daad bijstonden.

Bibliografie

Collet H. e.a. 2014*: Les minières néolithiques de silex de Spiennes*, Institut du patrimoine wallon.

Crombé Ph. 1986: Een prehistorsche site te Kerkhove (mesolithicum-neolithicum),

West-Vlaamse Archaeologica 2/1, 3-39.

Crombé Ph., Herremans D. 2017: *De Schelde, stroom in verandering Mens, landschap en klimaat van prehistorie tot nu,* Uitgeverij Snoeck.

Ghent Archaeological Team BVBA 2018: *Kerkhove "Stuw" Verslag van de opgraving en analyses van werkput 1 en 2 (2015-2018*), Universiteit Gent.

Kukn H. 1968: *Mensen in de Oertijd*, Servire Wassenaar.

Van Doorselaer A., De Cock S. 2005: *Dertig jaar archeologie in West-Vlaanderen, dertig jaar V.O.B.O.W.*.